

L'ART GÒTIC I ELS FRAMENORS SEGONS ALGUNS DOCUMENTS DE BARCELONA I DE VIC

per Jill R. WEBSTER

Els segles XIII i XIV es poden considerar entre els més interessants per a la història de la cultura catalana: fou el moment de més expansió literària i artística, i la fundació dels ordes mendicants va tenir un impacte profund sobre les belles arts, en part perquè la construcció de convents i esglésies donava l'oportunitat als mestres d'ofici de poder mostrar la seva facultat creadora. L'esplendor dels edificis gòtics és ben coneguda, però, a vegades, hi ha una tendència per part dels estudiosos d'ignorar la importància de la pintura i les arts associades a ella, com la il·luminació de manuscrits i l'escultura de fusta, per comprendre l'esperit de l'edat mitjana. Últimament s'ha reconegut l'aportació que pot tenir l'art per als estudis històrics i s'ha treballat extensament en aquest camp, amb el propòsit de rectificar l'abandonament del passat i de donar a conèixer altres aspectes de l'art gòtic que serveixen per subratllar l'afecció que tenia l'home medieval a tota mena d'imatges, tant si eren reals com si eren al·legòriques.

Així, el nostre estudi intenta relacionar l'obra d'alguns artistes dels segles XIII i XIV amb l'orde dels framenors, basant-se en alguns documents que parlen de pintors de l'època i, al mateix temps, per mitjà d'ells, mostrar la importància de l'art sagrat dintre del conjunt de la història de la investigació als arxius catalans, sobretot a l'Arxiu Capítular de Vic i a l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona.

Un dels documents més antics es relaciona amb els framenors de Vic, convent fundat l'any 1225, i parla de la construcció dels arcs de l'església¹. Guillem de Verdaguer, de Vic, i el mestre Simó Peris prometen a fra Guillem de Blanes, guardià del convent, que faran set arcs per a l'església, llimant la pedra i treballant en tant que calgués fins tenir tots els arcs posats en el seu lloc. Els framenors ja havien pagat 50 sous de Barcelona en total, un preu de 5 sous per llosa, i els dos artesans es mostraren satisfets amb el preu convingut. A més a més, havien d'utilitzar les eines que tenien els frares per construir aquests arcs. Fou convingut

1. AC, Vic, Cúria Fumada, Testaments 1262-1263, No. 9, 1 desembre, 1262.

també que no cobressin per apartar les llambordes, treient les lloses de les posicions indicades pel convent. La quantitat de diners pagada i les provisions subsegüents ens fan pensar que la primera intenció dels framenors devia ser la de tenir deu arcs, però, potser, no tenien prou diners per pagar la instal·lació de tots deu, donat el cost d'apartar les llambordes i treure les lloses. Sabem que l'església dels framenors de Vic també tenia una gran campana amb efígies de frares i el nom del guardià, fra Segimon Deslledó, gravat en ella, constant també l'any de la seva col·locació 1232². És evident que la presència del convent, un de tants dels ordes mendicants a Vic, donava feina a molts artesans encara que les notícies que tenim d'ells siguin escasses i disperses per tota la documentació notarial de l'època.

Les esglésies dels framenors, igual que la de Vic, devien requerir pintures per adornar les parets, retaules per a l'altar major o per als altars situats en les capelles laterals. És aquí el nostre punt de partida, i és en l'elaboració d'aquests retaules que veiem el punt culminant de la pintura gòtica. Seria difícil trobar paraules adequades per expressar la nostra apreciació de l'esperit i de gran envergadura que devien tenir alguns dels artistes que pintaren els retaules i les pintures murals. Afortunadament, podem veure alguns exemples de la creativitat dels artistes medievals avui dia, però, per desgràcia, no tots els que assenyallem en aquest estudi; alguns han desaparegut del tot o queden sense identificar en algun lloc diferent de l'església d'origen.

Comencem el nostre comentari amb un dels pintors més coneguts del segle XIV, Ferrer Bassa, que fou actiu abans de 1350 i que probablement morí de la Peste Negra l'any 1351³. L'obra més coneguda de Ferrer fou la de la capella de Sant Miquel del convent de Santa Clara de Pedralbes, a les afores de la ciutat de Barcelona. La decoració d'aquesta capella fou començada uns cinc anys abans de la mort del pintor i acabada dins el mateix any⁴. No obstant, és evident que l'abadessa de les Clarisses li encomanà noves obres que la mort li impedí d'acabar. Així, el seu fill, Arnau, dotat d'una destresa artística semblant a la del seu pare, fou encomanat per l'abadessa de completar l'obra inacabada de Ferrer⁵.

Si hem de jutjar per la freqüència amb què Ferrer Bassa i el seu fill feren obres per als framenors, hem de concloure que tenien molt bones relacions amb ells. L'Arbre de la Vida que havia d'ocupar tota la part interior de la façana de la capella de les monges de Pedralbes fou encomanat al fill de Ferrer, Arnau, i probablement fou concebut amb les dimensions del que existia al convent de framenors del convent de Barcelona, obra de Ferrer, i, no cal dir, prenent la seva inspiració de l'obra *Lignum vitae* de sant Bonaventura i de la filosofia dels llibres de Ramon Llull⁶. El contacte que tenia Ferrer Bassa amb els franciscans s'estenia més enllà, perquè l'any 1350 fra Ramon de Pals, del convent de framenors de València, li

2. P. Pedro SANAHUJA, *Historia de la seráfica provincia de Cataluña*, Editorial Seráfica, Barcelona 1959, p. 48.

3. Per a una descripció detallada de la vida de Ferrer Bassa i les pintures de Pedralbes, la seva obra més destacada, vegeu Manuel TRENS, *Ferrer Bassa i les pintures de Pedralbes*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1936.

4. TRENS, *op.cit.*, p. 21.

5. TRENS, *op.cit.*, p. 24.

6. TRENS, *op.cit.*, p. 23.

encarregà un retaule en el qual havia de pintar la història de sant Francesc⁷. Sabem que la mort el sorprengué abans d'acabar l'obra i els framenors varen tenir dificultats en recuperar les 80 lliures que havien bestret.

Aquestes pintures són ben conegudes però hem trobat referències a altres pintades durant la dècada dels 1330 que indiquen que les relacions entre Ferrer Bassa i els franciscans eren de llarga durada. L'any 1335 el rei demanà que Ferrer pintés un retaule per a l'església dels framenors de Terol⁸. Aquest retaule havia de tractar de la història de sant Lluís i sembla que s'ha perdut perquè ja no consta cap retaule de sant Lluís atribuït a Ferrer Bassa a l'església dels franciscans de Terol⁹. Sabem que l'església actual dels framenors de Terol es construí poc després de la mort del pintor i és probable que el retaule de sant Lluís desaparegués amb la destrucció de l'edifici anterior. L'estudiós franciscà, fra Benjamí Agulló, comenta en la història que féu sobre l'església dels framenors de Terol, que hi havia dues capelles dedicades a sants anomenats «Lluís», i una d'elles, que ens sembla que devia ser la capella de sant Lluís mencionada pel rei al demanar que Ferrer Bassa pintés la vida del sant, devia ser una de les més importants. Situada a l'esquerra, la primera cap a l'altar major, fou patrocinada per la família Marcilla, descendent dels famosos «Amantes de Teruel», i rebé molts privilegis¹⁰. No cal descartar la possibilitat que el retaule hagi sobreviscut a les peripècies que sofrí l'església dels framenors, i potser la nostra notícia aquí ajudarà a identificar una pintura més del famós català. Existeix una altra possibilitat, la de que Ferrer Bassa no arribés a pintar el retaule demanat per part del rei a favor dels franciscans de Terol. No obstant, la nostra opinió és que el document del 1335 que es refereix a la paga total de 2.000 sous dels quals resten a pagar al pintor 600 sous, confirma l'acabament de l'encàrrec¹¹. Amb tot, queda ben clar que Ferrer Bassa fou molt buscat, sobretot per fer pintures de gran envergadura en els convents franciscans del segle XIV.

Ferrer Bassa no fou l'únic pintor de renom que feia encàrrecs per als franciscans. Coneixem algunes pintures d'un altre pintor de l'època, Lluís Borrassà, col·locades anteriorment en convents franciscans. Lluís Borrassà, nascut d'una família gironina, i contemporani del famós framenor Francesc Eiximenis, vivia durant l'època posterior a la Peste Negra, i morí cap a finals del segle XIV¹². Entre les pintures que féu, consten algunes de tema franciscà, i executades per als frares de Vilafranca del Penedès i les monges de Santa Clara de Vic¹³. Ens sembla molt

7. TRENS, *op.cit.*, p. 25.

8. Vegeu TRENS, *op.cit.*, p. 18 i per al retaule pintat per als framenors de Terol, ACA, Barcelona, RC 468, f.213v., 29 setembre, 1335.

9. Vegeu Fr. Benjamí AGULLÓ PASCUAL, ofm, *Iglesia de San Francisco de Teruel*, València 1979, que descriu l'arquitectura i l'art d'aquest convent però que no fa cap menció d'un retaule de sant Lluís, encara que consta la capella de Sant Lluís a la p. 63.

10. AGULLÓ, *op.cit.*, p. 66.

11. ACA, Barcelona, RC 348, f.213v, 29 setembre, 1335.

12. Vegeu Josep GUDIOL i Santiago ALCOLEA i BLANCH, *Pintura gòtica catalana*, Edicions Polígrafa, S.A., Barcelona 1986, pp. 73-74.

13. GUDIOL i ALCOLEA, *op.cit.*, làmines pp. 233, 331, 338, 348, 349, 384 i 386, més un retaule de sant Francesc i sant Bernat a la p. 251.

clar que hi havia escoles de pintura molt importants a mitjans del segle XIV, de les quals solament tenim alguns exemples aïllats avui dia.

Tenim notícia d'un altre pintor, requerit pel rei per il·luminar una Bíblia, prova que devia disfrutar de renom al segle XIV, encara que al segle XX el seu nom quedi desconegut. Parlem del mestre Bernat Gunter que no hem pogut localitzar en estudis anteriors. El seu cas és interessant perquè es veu que el rei li demanà que deixés tots els altres treballs que feia per tal de fer la il·luminació de la Bíblia que el Ministre Provincial dels franciscans, fra Romeu Ortiz, li havia copiat expressament¹⁴. L'octubre del 1315, o sigui dos anys després, la meitat del preu d'aquesta il·luminació es lliurà al mestre Bernat, i l'altra meitat fou dipositada al convent dels framenors de Daroca per donar-la al pintor quan acabés l'obra. Sembla que l'il·lustre mestre no degué acabar l'encàrrec per al rei, car tres anys més tard trobem una altra lletra del rei demanant a Bernat Gunter que li torni la Bíblia¹⁵. Fra Romeu Ortiz ja era mort, i aquesta vegada la lletra es dirigí als framenors de Daroca. No sabem si el mestre Bernat havia acabat la il·luminació i tampoc sabem el seu origen. Com que probablement residia a Daroca, és possible que fos aragonès, encara que el seu nom sembla més català.

La freqüència amb que aquests pintors executaren retaules per als franciscans sembla indicar que l'orde es servia de molts artesans per adornar les esglésies dels convents. Algunes d'aquestes pintures podien pintar-se mercès a la generositat de ciutadans adinerats. En morir, acostumaven donar diners per fundar capelles, pintar retaules i ajudar, en general, a l'obra dels framenors. Així, el mateix any de l'epidèmia del 1348 Jaume Oliver de Barcelona deixà 60 sous per al retaule fet a l'altar de sant Joan de l'església dels framenors de Vic¹⁶. No sabem l'autor d'aquest retaule ni si es realitzà, encara que tenim notícia de l'altar de sant Joan anterior a la data del testament de Jaume Oliver¹⁷. Altres testaments de la mateixa època parlen dels altars dels sants Gabriel i Simó, Antoni i Francesc, Pere, la Verge Maria i la beata Oliva¹⁸. Sabem també que existiren les capelles de sant Eloi i sant Honorat, de sant Lluís i santa Llúcia, on les confraries dels mateixos noms celebraven la missa i altres oficis, especialment els relacionats amb la seva organització¹⁹. Juliana Bainer, de Vic, en redactar la seva última voluntat, deixà 3.000 sous per a l'infermeria dels franciscans «*et quod fiat in dicta domo signum meum depictum*»²⁰. No hem trobat molts llegats d'aquest tipus, en què el testador demanés que es fes algun senyal o escut per commemorar-lo, però malgrat la seva raresa en la documentació conservada, no dubtem que devien ser freqüents a jutjar per les llores existents amb escuts heràldics que daten de l'edat mitjana.

Finalment, afegim una notícia de dos pintors de la mateixa època que precisa-

14. ACA, Barcelona, RC 241, f.6, 21 juliol, 1313.

15. ACA, Barcelona, RC 277, f.245, 9 agost, 1316.

16. AC, Vic, Cúria Fumada, Testaments 1348, ff.31v-32, 15 juliol, 1348.

17. AC, Vic, Cúria Fumada, Testaments 1341 a 1348, f.252, 12 abril, 1345.

18. AC, Vic, Cúria Fumada, Testaments 1348, ff.20, 69, 77, 85v/86, 90 i Testaments 1346 ad 1348, ff.20, 88 i 180; Testaments 1348 ad 1356, f.7.

19. AC, Vic, Cúria Fumada, Testaments 1346 - 1348, f.s.n., f.20; Testaments 1348, f.69, Testaments 1348 a 1356, ff.7, 27, etc.

20. AC, Vic, Cúria Fumada, Testaments 1348 ad 1356, f.7, 27 juny, 1348.

ment es dedicaven a pintar aquests escuts. Bernat Peiró, de Barcelona, fill d'un home del mateix nom, i Bartolomeu Lunell, també de Barcelona, tots dos actius l'any 1335, o sigui contemporanis de Ferrer Bassa. Aquest any el rei pagà la quantitat de 6.008 sous de Barcelona als dos pintors mencionats per a una quantitat d'escuts no especificada, i consta que restaven a pagar 475 sous i 4 diners per a 380 escuts, d'un encàrrec total de 7.000, al preu de 7 sous i 1 diner per escut²¹. La descripció dels escuts és molt gràfica: «envernissats de dins i be encuyrats dins i de fora, i devia haure en cascu dugues cannes de ferre clavades i devien esser be guarnits i pintats a senyal reyal.» El negoci devia ser bo perquè cada noble tenia el seu propi escut i indubtablement tots encarregaven obres com la demanada pel rei l'any 1335.

El mateix Bernat Peiró devia ser molt actiu i molt honrat pel rei perquè consten dues pagues més als anys 1340 i 1343, la primera per a «una sella de palafre guarnida de samir vermell» i un «fre flocat ab esmalts» per a la mateixa sella, per les quals rebé 390 sous, més 180 sous corresponent al preu del fre²². L'any 1343 Bernat Peiró devia adornar un altra sella per al rei i «enfre los fusts de la dita sella» cosir «singeles e sobresingeles ... clavells daurats» i per 25 unces de seda blava i blanca que usà fou pagat amb 408 sous i 8 diners de Barcelona²³.

Resta mencionar un pintor, de nom Joan, que pintà la capella del rei i que rebé 90 sous i 6 diners l'any 1299-1300 d'un total d'11 lliures que el rei li devia²⁴. No sabem res més sobre aquest pintor, però ens preguntem si no es tracta del mateix home que el 1301 pintà la capella de Santa Maria al convent de framenors de Barcelona, un tal Joan Jaume, per un preu de 18 lliures²⁵. Per la coincidència de dates i circumstàncies, ens sembla molt probable que es tractés de la mateixa persona.

Esperem que aquestes notícies sobre alguns documents medievals ajudin a completar alguns aspectes de la història de l'art gòtic a Catalunya. No cal dubtar que l'explosió per tota Europa dels mendicants el segle XIII donà una gran empenta als artesans i als artistes de l'època. El fet que el rei protegís els frares fent subvencions per tal que poguessin tirar endavant l'establiment de convents i esglésies, assegurà els diners per als artistes que pintaven retaules, murals i altres pintures relacionades amb l'obra dels mendicants. Aquí ens hem referit solament als franciscans, però es poden notar relacions semblants entre el rei i els altres mendicants i, per consegüent, entre ells i els artistes i els artesans de l'època. Afortunadament, moltes de les obres executades durant aquesta època queden preservades avui dia, algunes anònimes, altres identificades, i és possible que si comparem alguns dels documents existents en els llibres notariais de l'època amb les pintures

21. ACA, Barcelona, RP, Mr.778 (1335), f.58v. Sembla que hi hagi un error aritmètic aquí. Ell diu que 7.000 escuts a 7 sous i diner cada un = 7.083 sous 4 diners, i que resten per pagar 380 escuts, o sigui 475 sous 4 diners, en lloc de 411 sous 8 diners, però és possible que quedessin altres encàrrecs per pagar inclosos en aquesta quantitat.

22. ACA, Barcelona, RP Mr. 314, 1 juny, 1340, f.104.

23. ACA, Barcelona, RP Mr. 321, 1 juliol, 1343, f.64.

24. ACA, Barcelona, RP Mr. 967, f.73.

25. GUDIOL I ALCOLEA, *op.cit.*, p. 40.

existents que porten el nom del pintor, fins i tot podem estendre més el nostre coneixement de la rica herència artística de Catalunya.

Jill R. WEBSTER
St. Michael's College
University of Toronto
81 St. Mary Street
TORONTO M5S 1J4